

O‘ZBEKISTONDA MAKTABGACHA TARBIYA MUASSASALARINING MODDIY TEXNIK AHVOLI (1946-1990 YILLAR)

Tishabayeva Irodaxon Rasulovna

Toshkent axborot texnologiyalari universiteti Farg‘ona filiali

O‘zbek tili va gumanitar fanlar kafedrasida katta o‘qituvchisi

ANNOTATSIYA

Ushbu maqolada 1946-1990 yillarda O‘zbekistonda maktabgacha ta’lim muassasalarining moddiy texnik ahvoli, bog‘cha binolarining sanitar holati ilmiy, tarixiy adabiyotlar va manbalar asosida yoritib berilgan. Shuningdek, qishloq va shaharlarda maxsus loyihalar asosida qurilgan maktabgacha ta’lim muassasalari haqidagi demografik ko‘rsatkichlar tadqiqot doirasiga tortilgan.

Kalit so‘zlar: taraqqiyot, istiqbol, norma, nizom, budjet, namunaviy, moslashtirilgan, demografiya.

MATERIAL TECHNICAL CONDITION OF PRESCHOOL INSTITUTIONS IN UZBEKISTAN (1946-1990 yy)

ABSTRACT

This article covers the material technical condition of preschool educational institutions in Uzbekistan in 1946-1990, the sanitary condition of kindergarten buildings on the basis of scientific, historical literature and sources. Also, demographic indicators about preschools built on special projects in villages and cities are drawn into the scope of research.

Keywords: progress, prospect, norm, nizom, budget, sample, customized, demographics.

KIRISH

Har bir davlatning yuksak taraqqiyoti bolalikda olingan ta’lim va tarbiya bilan bevosita bog‘liq hisoblanadi. Bugungi kunda O‘zbekistonda yosh avlod tarbiyasining birlamchi bo‘g‘ini hisoblangan maktabgacha ta’lim tizimini yuksaltirish, bog‘chalarni moddiy-texnik bazasini mustahkamlash, ularni mohir pedagog kadrlar bilan ta’minlash, bolalarni umumta’lim muassasalariga sifatli, samarali tayyorlash masalalariga alohida e’tibor qaratilmoqda. Zero yurtning porloq istiqbolini yaratish, uning nomini keng yoyish, ulug‘ ajdodlar tomonidan yaratilgan milliy-madaniy merosini jamiyatga namoyish etish, mustaqil Respublikamizning rivojlangan mamlakatlar qatoridan joy

egallashini ta'minlash yosh avlodni komil inson va malakali mutaxassis qilib tarbiyalashga bog'liqdir.

O'zbekistonda maktabgacha ta'limning rivojlanish jarayonining sovet hokimiyati yillaridagi tarixini o'rganish ham bugungi kunda muhim ahamiyatiga ega. Xususan uning, 1946-1990-yillarda kechgan, turg'unlik davridagi xususiyatlarini o'rganish uning bugungi kundagi rivojlanish omillari va undagi kamchiliklarni bartaraf etishga yordam beradi.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYA

O'zbekistonda xalq ta'limi tarixini o'rganishga asosan, XX asrning 50–70-yillaridan e'tibor qaratilgan bo'lib, bu tadqiqotlarda maktabgacha tarbiya muassasalari tarixi bo'yicha juda kam ma'lumotlar berilgan. 1970-1990-yillarda yaratilgan M.Badalova, S.Selyunina, O.Djumabayeva, K.Mendayaxova O.Ishanxodjayeva, R.Zuxritdinovlarning tadqiqotlari O'zbekistondagi va boshqa milliy respublikalardagi pedagogika tarixini yoritishga bag'ishlangan. Ularda maktabgacha tarbiya rivojlanishining pedagogik asoslari tadqiq etilgan hamda maktabgacha tarbiya muassasalari sonining ortib borishi va mutaxassis kadrlar bilan ta'minlanishi kabi masalalarga alohida e'tibor berilgan.

1970-1980-yillarda nashr etilgan X.Umarov, X. Saidov, I.To'xtaxo'jayeva, M.Baratova, R.Ubaydullayeva kabi mualliflarning asarlarida maktabgacha tarbiya muassasalari faoliyati qisman tahlil etilib, bu borada nazariy xulosalar berilgan.

M.Xadjiyeva, S.Shermuhamedov, N.Jo'rayeva, va boshqa olimlarning tadqiqotlarida O'zbekistondagi bolalar bog'cha va yaslilari faoliyatining ayrim jihatlariga to'xtalib o'tilgan.

Mavzu tarixshunosligining tahlili shuni ko'rsatadiki, ilmiy ishlarning asosiy qismi maktabgacha ta'lim pedagogikasiga bag'ishlangan bo'lib, ularda maktabgacha tarbiya muassasalari tarixi maxsus ilmiy tadqiqot sifatida kompleks o'rganilmagan.

Maqola umum qabul qilingan tarixiy metodlar-tarixiylik, qiyosiy-mantiqiy tahlil, ketma-ketlik, xolislik tamoyillari asosida yoritilgan bo'lib, 1946-1990-yillarning davriy chegarasida maktabgacha ta'lim muassasalarining moddiy texnik ahvoli, bog'cha binolarini holati davriy nashrlar va arxiv manbalarida keltirilgan ma'lumotlar asosida tahlil qilindi. Ushbu yillarda maktabgacha ta'lim muassasalari sonining ortib borishi, shahar va qishloq bog'chalaridagi o'rtasidagi tafovut, solishtirish, qiyoslash usullari orqali yoritishga harakat qilingan.

MUHOKAMA

Ikkinchi jahon urushidan keyingi yillarda O'zbekiston SSR maktabgacha tarbiya muassasalarining moddiy texnik ahvoli qoniqarli holatda emas edi. Maktabgacha tarbiya muassasalari SSSR Xalq komissarlari Sovetining 1937-yil 3-maydagi 711-son

«Bolalar bogʻchalari toʻgʻrisida»gi qaror asosida qaramogʻida bolalar bogʻchalari boʻlgan xoʻjalik tashkilotlari va muassasalar zimmasiga bogʻcha binolarini sanitariya qoidalari, xonalarning katta-kichikligi, jihozlar, koʻrgazmali qoʻllanmalar, bolalarni ovqatlantirish, ularga tibbiy xizmat koʻrsatishga muvofiq qilib qurish hamda saqlash yuzasidan belgilangan normalarga rioya qilish vazifasi belgilangan. Urush boshlanishi bilan bolalar bogʻchalari uchun binolar qurish ishlari toʻxtatib qoʻyilgan, bu davrda mavjud bogʻchalarning aksariyati moslashtirilgan binolarda tashkillangan edi.

Maktabgacha tarbiya muassasalari nizomga koʻra, maxsus loyiha asosida qurilgan yoki moslashtirilgan, sanitariya-gigiyena talablariga javob beradigan binolarda ochilishi belgilab qoʻyilgan boʻlsa-da, 1940-yilda respublika boʻyicha mavjud 360 ta bolalar bogʻchasining 2450 oʻrinli 48 tasi, yaʼni, 13,3 foizi umumiy koʻrinishdagi binoda joylashgan edi. Qolgan bogʻcha binolari moslashtirilgan binolarga boʻlib, ularning koʻpchiligi hajmi jihatdan kerakli talablarga javob bermas, bolalar qamrovini oshirish imkoniyatlariga ega emas edi.

NATIJARLAR

Mavjud manbalar koʻrsatadiki, 1946-1991-yillarda Oʻzbekiston SSRda maktabgacha tarbiya muassasalari qurish uchun maʼlum mablagʻlar ajratilgan boʻlsa-da, qurilgan bogʻchalar maktabgacha yoshdagi bolalar soniga nisbatan juda kam edi. Bu bir tomondan, demografiya holati bilan bogʻliq boʻlsa, ikkinchi tomondan, qurilishi rejalashtirilgan barcha binolar ham amalda qurilmagan. Masalan, 1941-yilda Fargʻona oblasti maktabgacha tarbiya muassasalarining byudjeti 2 million 254 ming soʻmni tashkil etgan boʻlsa, 1945-yilda 4 million 115 ming soʻmga koʻpaygan [1.]. Lekin bu mablagʻ, asosan, jihoz va oziq-ovqat maqsadlariga ajratilgan boʻlib, yangi binolar qurish uchun yetmas edi. Respublikada 1945-1950-yillarda 990 ta umumiy koʻrinishdagi bogʻcha binolari qurilishi rejalashtirilgan, lekin, amalda 92 ta bino qurilgan va reja atigi 9 foizga bajarilgan [2.].

Mazkur davrda maktabgacha taʼlim tizimini rivojlantirish uchun bir qancha meʼyoriy hujjatlar ishlab chiqilgan. Xususan, 1949-yil 18-mayda VKP(b) Markaziy Komiteti va SSSR Ministrlar Sovetining «Maktabgacha tarbiya muassasalari va tugʻruq uylarini kengaytirish va ular faoliyatini yaxshilash chora-tadbirlari toʻgʻrisida»gi qarori qabul qilindi. Bu qaror ijrosini taʼminlash maqsadida Oʻzbekistonda ham yangi koʻrinishdagi maktabgacha tarbiya muassasalari qurish ishlari boshlab yuborildi. Bunday muassasalarni qurish ishlari yirik tashkilotlar, zavod va fabrikalar, kombinatlar, kolxoz va sovxozlar tomonidan olib borilgan. Binolar «Bolalar bogʻchalari va yaslilari qurilishi» loyihasi, «Uzgosproyekt», «Uzgiprogor», «Uzgiproselstroy» loyiha institutlarining maxsus loyihalari asosida qurila boshlangan. Bu loyihalar asosida qurilgan bogʻchalar «tipovoy» bolalar bogʻchalari deb atalgan. Qurilish ishlari Oʻzbekiston SSR Qurilish ministrligi, Oʻzbekiston SSR Qishloq

qurilish ministrligi va «Boshtoshkentqurilish» tashkiloti tomonidan amalga oshirildi. Xususan, 1950-yilda arxitektura boshqarmasi tomonidan 50 o‘rinli kolxoz bolalar bog‘chasining namunaviy loyihasi tasdiqlanib, bog‘cha binolari shu loyiha asosida qurila boshladi [3.]

Shaharlardagi bog‘cha binolari tez fursatlarda qurilgan bo‘lsa-da, qishloqlardagi ahvol boshqacha edi. Sanoqli kolxozlarda bog‘cha uchun mo‘ljallangan binolar o‘z vaqtida qurib bitkazilgan. Xususan, 1953-yilda Farg‘ona oblasti Oxunboboyev rayoniga qarashli «Stalinski» va Frunze nomli kolxozlarda, Farg‘ona rayonining «Mehnatkash» kolxozida, Toshloq rayoni «Stalin» va «Budyonniy» kolxozlarida, Quva rayoni «Malenkov» kolxozlarida maxsus loyiha asosida qurilgan yangi bog‘chalar faoliyat olib borgan. Ayrim kolxozlarda qurilishi rejalashtirilgan bog‘cha binolari amalda qurilmagan. Ayrim maktabgacha tarbiya muassasalari moslashtirilgan binolarda yoki tarbiyachi kolxozchilarning uylarida faoliyat olib borgan. Masalan, 1952-yili Farg‘ona oblasti Oltiariq rayonidagi «Voroshilov», «Kuybishev», «Molotov», «Lenin» nomidagi kolxozlarda yangicha ko‘rinishdagi bolalar bog‘chalari qurilishi rejalashtirilgan bo‘lsa-da, amalda qurilmagan [4.].

Umuman olganda, qurilmagan bog‘cha binolari bilan bog‘liq holatlar 1960-yilgacha ko‘plab uchrab turgan. Jumladan, 1959-yil yanvar–avgust oylarida respublika bo‘yicha 16424 o‘rinli bolalar bog‘chasi qurilishi rejalashtirilgan bo‘lsa, yil yakuniga kelib qurilgan binolar 6624 o‘rinni tashkil etgan, yoki reja faqat 40 foizga bajarilgan. Shuningdek, shu yili 13425 o‘rinli yaslilar uchun maxsus bino qurish loyihalari tasdiqlangan, amalda 4598 o‘rinli binolar qurilgan, bu borada reja 34 foizga bajarilgan. Bu kabi sustkashliklarga mablag‘larning o‘z vaqtida qurilish tashkilotlariga o‘tkazilmagani, yoki, zarur qurilish materiallari yetib kelmagani kabi sabablarni misol qilishimiz mumkin.

1962-yil oxiriga kelib respublikada vazirliklar, boshqarmalar, qishloq xo‘jaligi artellari kuchi va mablag‘lari bilan yangi bog‘chalar, yaslilar qurish, mavjud maktabgacha tarbiya muassasalarini kengaytirish, ma‘muriy binolarni bog‘cha va yaslilar uchun moslashtirish hisobiga 69760 ta o‘rin yaratilgan. Arxiv hujjatlarining tahlili bolalar bog‘chalari o‘rinlarini ko‘paytirish yangi qurilishlar evaziga bo‘lmaganligini ko‘rsatadi. Ya‘ni, ularda o‘rinlar sonini ko‘paytirish va moslashgan binolarda ochish hisobiga bog‘chalar soni oshirilgan. O‘zbekiston SSR Kompartiyasi va Respublika Ministrlar Soveti 1962-yil 12-yanvarda qabul qilgan «Respublikada maktabgacha tarbiya muassasalari tarmoqlarini kengaytirish tadbirlari to‘g‘risida»gi qarori ijrosini ta‘minlash yuzasidan barcha tashkilotlar, kolxoz va sovxoz rahbarlariga eski maktabgacha tarbiya muassasalarini kengaytirish, yangilarni qurish majburiyati yuklangan. Jumladan, sovxozlar bosh boshqarmasiga 1120 o‘rinli, Aloqa ministrligiga 200 o‘rinli, Qurilish ministrligi, Toshkent uy-joy kombinati, Farg‘ona neftni qayta

ishlash zavodi va Ohangaron sement zavodlariga bog'cha va yasli binolari qurish uchun 349 ming so'm mablag' sarflashiga ruxsat berildi. Shu bilan birga, oblast partiya komitetlari, Qoraqalpog'iston ASSR Ministrlar Soveti, oblast ijroiya komitetlari, Savdo ministrligi va «O'zbekbirlashuv» tashkiloti zimmasiga maktabgacha tarbiya muassasalarini oziq-ovqat mahsulotlari ta'minotini yaxshilash vazifasi topshirildi. O'zbekiston SSR Xalq xo'jaligi kengashiga Toshkentdagi mebel fabrikalaridan birining negizida bolalar bog'chalari uchun mebel va o'yinchoqlar fabrikasini qurish loyihasini tayyorlash vazifasi topshirildi.

O'zbekiston SSR KP Markaziy Komiteti hamda O'zbekiston SSR Ministrlar Soveti 1970-yil 2-oktabrda «Respublikada maktabgacha ijtimoiy tarbiyaning hozirgi ahvoli va kelgusidagi rivoji haqida» qaror qabul qildi. Bu hujjatda maktabgacha tarbiya muassasalari qurilishi va ularni zarur vositalar bilan ta'minlash, kadrlar tayyorlash, korxonalar, qurilishlar, kolxoz va sovxozlarning bog'chalarini otaliqqa olishi kabi masalalar ilgari surildi. Bu qarorning ijrosi hamma oblastlarda birdek bajarilmagan. Xususan, Farg'ona va Buxoro oblastlari, O'zSSR energetika va elektrlashtirish ministrligi, Sanoat ministrligi, Qurilish materiallari ministrligi, Qishloq xo'jaligi ministrligi, «Uzglavvodstroy» tashkilotlari maktabgacha tarbiya muassasalari qurish yuzasidan berilgan topshiriqlarni o'z vaqtida amalga oshirmagan. Shuningdek, qurilish tashkilotlari «O'zkolxozstroy», «O'zbekgidroelektrostroy», «Glavtashkentstroy» tashkilotlari maktabgacha tarbiya muassasalari qurish rejalarini bajarmagan. Natijada 1971-1975-yillar davomida ayrim viloyatlarda maktabgacha tarbiya muassasalari qurish uchun ajratilgan mablag'larning qariyb 20 million so'mi o'zlashtirilmay qolgan [5.].

Bundan tashqari, foydalanishga topshirilishi rejalashtirilgan ayrim bino obyektlari o'z vaqtida bitkazilmagan. Buning sababi, binoning qurilish materiallari bilan ta'minlanmagani, qurish mashina mexanizmlarining yetishmovchiligi, obyektlardagi og'ir ishlar asosan qo'lda bajarilishi kabi muammolar mavjudligi edi. Masalan, 1977-yilda Andijon oblastida 11 ta obyektning 6 tasi, jumladan, Marhamat rayonidagi «Paxtakor» kolxozida qurilishi ko'zda tutilgan bolalar bog'chasi belgilangan muddatda qurib bitkazilmagan.

1980-1985-yillarga kelib Farg'ona vodiysida yangi bog'cha binolarini barpo etish birmuncha jadallashgan. 1980-1985-yillarda Farg'ona oblastida 13 ming o'rinli bog'cha va yasli qurilib foydalanishga topshirilgan [6.]. Shuningdek, 1980-1985-yillarda Andijon oblastida 18710 o'rinli 129 ta bog'chalar qurilgan. Bular jumlasiga mahalliy hokimiyatga qarashli tashkilotlar tomonidan 6350 o'rin, kolxozlar tomonidan 5850 o'rin, sovxozlar tomonidan 2640 o'rin, otaliq tashkilotlar tomonidan 3860 o'rinlar yaratilgan. Mazkur davrda maktabgacha yoshdagi bolalarning bog'cha va yasliarga qamrovi 37,1 foizdan 41,8 foizga oshgan. Shuningdek, mazkur maktabgacha

tarbiya muassasalarining moddiy texnik bazasi kengaygan. Xususan, mazkur yillar oralig'ida Farg'ona oblastidagi 393 ta maktabgacha tarbiya muassasalari sport maydonchalariga va 308 tasi cho'milish havzasiga ega bo'ldi. Bundan tashqari, «Promenergomontaj» tashkiloti Andijon shahridagi 33 va 44-son bolalar bog'chalari uchun sport zali qurib berdi [7.].

Biroq, 1989-1990-yillarda bog'cha va yasli binolarini qurish ishlari yana orqaga keta boshlagan. 1989-yilda respublika bo'yicha barcha moliyalashtirish manbalari hisobidan qurilayotgan maktabgacha tarbiya muassasalarini ishga tushirish rejasi 45 foizga bajarilmagan. Shuningdek, 1990-yil birinchi yarim yilligida davlat kapital qo'yilmalari hisobidan qurilish ishlari rejasi faqat 18 foizga bajarilgan. 1990-yil hisobotlariga ko'ra, O'zbekiston SSRda 4700 o'rinli bolalar bog'chalari qurish rejalashtirilgan. Shu bilan birga, shoshma-shosharlik bilan, oz mablag'lar hisobiga qurilgan obyektlarning ko'pi uch yilga bormasdan yaroqsiz (avariya) holatiga kelib qolgan.

Bu davrda maktabgacha tarbiya muassasalariga bola qatnagani uchun ota-onalar tomonidan to'lanadigan badal puli bolalar bog'chalarining turiga qarab har xil bo'lganligi ko'zga tashlanadi. 1970-yilda kolxoz bolalar yaslilaridagi badal puli kolxozlar imkoniyatidan kelib chiqib, turlicha hisoblangan. Xususan, Namangan oblast Pop rayonidagi «Kommunizm» kolxozida 1 nafar bolaning 1 kunlik ta'minoti 40 tiyinni, Yangiqo'rg'on rayoni «XXII partiya syezdi» kolxozida 28-35 tiyin, «Telman» kolxozida 30-40 tiyinni tashkil etgan [8.]. 1970-yilda bolalar bog'cha va yaslilarida bir nafar bola uchun bir yilda o'rtacha 450-500 so'm sarflanib, uning 80 foizi davlat tomonidan to'langan bo'lsa, 1983-yilda har bir bolani boqish jamiyatga 428 so'mga tushgan. Shu harajatning 83,4 foizini davlat o'z zimmasiga olgan [9.].

1982-yilda respublika maktabgacha tarbiya muassasalarida bolalar oziq-ovqat ta'minoti uchun badal puli to'lovlari ota-onalar ish haqidan kelib chiqib to'langan. Bundan tashqari, bog'chalarning turlariga qarab ushbu raqamlar har xil bo'lganini guvohi bo'lamiz. Agar ota va onaning umumiy ish haqi 60 so'mga yetmasa, 9-10,5 soatlik bolalar bog'chasiga oylik to'lov 5 so'm 50 tiyin, 12 soatlik bog'chada 6 so'm 90 tiyin, 24 soatlik bog'chada 8 so'm 30 tiyinni tashkil etgan. 9-10,5 soatlik yaslarga 4 so'm, 12-24 soatlik yaslarga 5 so'm miqdorida to'lanishi belgilangan. Agar ota-onalar umumiy ish haqlari 60 so'mdan 75 so'mgacha bo'lsa bog'chalar uchun 7 so'm, yaslilar uchun 5 so'm to'lov to'langan. Ota-onalar umumiy ish haqlarining o'sib borishi bilan maktabgacha tarbiya muassasalari bolalar ta'minoti uchun to'lov ham oshib borgan. 125 so'mdan 200 so'mgacha ish haqi olgan ota-onalar farzandlari uchun 8-10 so'm badal puli to'lagan.

XULOSA

Ko'rib o'tilgan yillarda maktabgacha tarbiya muassasalarining moddiy texnik bazasi qoniqarli holatda emas edi. SSSR Maorif ministrligiga qarashli maktabgacha tarbiya muassasalari binolarining texnik holati tahlil qilinganda, bolalar bog'cha va yashilardagi 5,9 million nafar bolalarning 1,4 millioni (23%) mukammal ta'mirtalab binolarda, 0,2 millioni (4%) buzilish (avariya) holatidagi binolarda tarbiyalangan. Qishloqlarda yangi namunaviy binolar qurilgan, lekin bog'cha binolari loyihasining o'sha joyga mosligi hisobga olinmagan. 1970-yillarda O'zbekiston SSRning qishloq joylarida ham 2 qavatlik «tipovoy» bog'cha binolari qurish ommalashgan. Lekin, suv, kanalizatsiya, issiqlik tizimi mavjud bo'lmagan joylarda bunday «tipovoy» binolardan foydalanish imkoni yo'qligi sababli tez fursatlarda ta'mirga muhtoj holatga kelgan. Xususan, bu kabi 2 qavatlik binolarning tomi shifer yoki tunuka bilan yopilmay, qoraqog'oz va bitum bilan suvalgani uchun uning tomidan chakka o'tib turgan, shu sababli ham binolarning ikkinchi qavatidan deyarli foydalanilmagan.

Mazkur yillarda qator bolalar bog'chalari moslashtirilgan turli binolarda joylashgan. O'rganilayotgan davrda maktabgacha tarbiya muassasalari uchun maxsus binolar qurilgan bo'lsa-da, ular mavjud bolalar bog'chalarining faqat oz qismini tashkil etgan. Manbalar tahlili ko'rsatadiki, bu davrda foydalanishda bo'lmagan binolardan bolalar bog'chasi sifatida foydalanish odat tusiga kirgan. Jumladan, Farg'ona vodiysi qishloqlarida joylashgan ayrim masjid binolaridan maktabgacha ta'lim muassasasi sifatida foydalanilgan. Shuningdek, ayrim hollarda ma'lum tashkilot, korxonalar yoki kolxozga qarashli bolalar bog'chalari o'sha tashkilotda mehnat qilgan xodimlarning uyida tashkil etilgan va faoliyat yuritgan. Ko'pgina bog'chalarda jihozlar bo'yicha mavjud kamchiliklar yillar davomida bartaraf etilmagan. Shuningdek, bolalar soniga qarab binolar qurish muammosi ham hal etilmay kelingan. Zarur jihozlar uchun ajratilgan mablag'lar yetarli bo'lgani holda, bu mablag'larning o'zlashtirilmay qolish holatlari ko'p kuzatilgan.

ADABIYOTLAR RO‘YXATI (REFERENCES)

1. Пленум Ферганского Горкома партии. (1945). *Правда Востока*, 15.08.1945
2. O‘z MA, R.94-fond, 5-ro‘uxat, 5490-ish, 14-varaq.
3. Ишанходжаева О. (1990). *Педагогическое основы становление и развитие общественного дошкольного воспитание в Узбекской ССР (1924-1980 гг)*. Дисс. на соиск. уч. степ. докт. пед. наук – Ташкент, 1990. – С. 97.
4. Farg‘ona VDA, 1-fond, 10-ro‘uxat, 32-ish, 21-varaq.
5. Шермухаммедов С. (1976). Таълим ва тарбия ишларини такомиллаштиришнинг муҳим масалалари. *Совет мактаби*. 09 (76), 3.
6. Умаров Х. (1985) Болалар боғчалари. *Ўзбекистон коммунисти*, 09(85), 20.
7. Andijon VDA, 1-fond, 2-ro‘uxat, 1903-ish, 152-varaq.
8. Namangan VDA, 111-fond, 1-ro‘uxat, 834-ish, 152-varaq.
9. Саидов Х.(1985). Шахсий истеъмол структурасини шакллантириш. *Ўзбекистон Коммунисти*, 07 (85), 48.